

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

Het zoete water is in Nederland, meer of minder vervuild, nog steeds in ruime mate aanwezig. Er bestaat een grote variatie, van beekjes tot rivieren, van poeltjes tot uitgestrekte meren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ons land, in vergelijking met andere Noord- en Midden-Europese landen, rijk is aan soorten zoetwatermollusken. Alleen het grondwater en de weinige brongebieden kennen niet of nauwelijks een eigen molluskenfauna; dat verandert pas in meer zuidelijke streken, vooral in en ten zuiden van de Alpen.

De weinige, ooit zeer bruikbare, samenvattende overzichten over de Nederlandse zoetwatermollusken, zijn inmiddels verouderd en alleen nog antiquarisch verkrijgbaar (VAN BENTHEM JUTTING 1933, 1943, JANSSEN & DE VOGEL 1965). Er bestaat dan ook, na opnieuw ca. 30 jaar, behoefte aan een modernere versie. Die ligt nu voor u. Het zal daarbij opvallen hoe enerzijds onze kennis van de biologie van de zoetwaterslakken en –mossels, hun levenscyclus, systematiek en verspreiding is toegenomen, terwijl er anderzijds veel problemen aan het licht zijn gekomen, die om oplossingen vragen.

Zo blijken er bijv. meer soorten poelslakken in ons land en elders in Europa voor te komen dan we vroeger dachten, maar onduidelijk is nog of die ook in schelpkenmerken en levenscyclus duidelijk van elkaar verschillen. Ook de bekende schijfhorenslakken blijken bij nader inzien minder goed bekend dan men bij dergelijke karakteristieke dieren zou verwachten. Lang niet overal in ons land is de afgelopen jaren de zoetwatermolluskenfauna goed geïnventariseerd en het is ook onduidelijk of bepaalde soorten, zoals de onopvallende oeverschijfhoren, nu zeldzamer zijn geworden of niet. Meer in het algemeen geldt dat de activiteit, deskundigheid en voorkeur van de onderzoekers minstens zo belangrijk zijn voor het gepresenteerde beeld van de verspreiding als het voorkomen van de dieren zelf.

Wij hopen dat dit boek zal stimuleren tot de oplossing van deze veelal systematische problemen en dat het bovendien een nieuwe impuls zal geven aan het malacologisch faunistisch onderzoek in ons land.

De laatste jaren zijn er tal van interessante nieuwe feiten bekend geworden wat betreft de pleistocene ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse zoetwatermolluskenfauna. Zo blijken er grote verschuivingen in verspreidingsgebieden opgetreden te zijn, terwijl er verscheidene soorten in het Pleistocene zijn uitgestorven. Ook deze gegevens worden samengevat en gebruikt om het voorkomen van de recente soorten in een historisch perspectief te plaatsen.

VERANTWOORDING

De in dit boek gepresenteerde teksten zijn samengesteld uit bijdragen van zeven auteurs, die elk een deel van de tekst voor hun rekening namen. Hieronder worden de families gegeven waarvoor de auteur hoofdzakelijk verantwoordelijk is, maar in de meeste hoofdstukken zitten ook bijdragen van medeauteurs.

E. Gittenberger: Neritidae, Viviparidae, Hydrobiidae, Bithyniidae, Valvatidae

A.W. Janssen: Margaritiferidae, Unionidae, Corbiculidae

W.J. Kuijper: Planorbidae, Cardidae, Dreissenidae

J.G.J. Kuiper: Sphaeriidae

T. Meijer: alle alleen fossiel voorkomende soorten en fossiele verspreiding van de ook levend voorkomende soorten

G. van der Velde: Thiaridae, Assimineidae, Ellobiidae, Acroloxidae, Lymnaeidae, Physidae, Ancyliidae, oecologische gegevens van recente soorten

J.N. de Vries: vele verspreidingsgegevens

De inleidende hoofdstukken zijn samengesteld uit bijdragen van alle auteurs.

Omdat door vrijwel elke medeauteur ook bijdragen en/of aanvullingen in de teksten van de andere schrijvers zijn geleverd, kunnen de diverse onderdelen van de inhoud niet worden geciteerd onder één auteursnaam. De auteursverantwoordelijkheid wordt door alle schrijvers gezamenlijk gedragen.

Het hoofdstuk over bescherming en beheer werd geschreven door R.H. de Bruyne en H. Wallbrink, en is een aangepaste, gedeeltelijk herschreven versie van een bijdrage aan het 'Jaarboek Natuur 1997' (DE BRUYNE & WALLBRINK 1997A). M.C. Cadée schreef in opzet de teksten betreffende zoutgehalte en zuurgraad.

De potloodtekeningen van de schelpen werden gemaakt door **G.A. Peeters**, met behulp van een Wild M8 binoculair met tekenspiegel. Voor de verantwoording van de overige illustraties en kleurenfoto's wordt verwezen naar de bijlagen.

De verspreidingskaarten werden op basis van gegevens in het archief van het Molluskencomité van de Nederlandse Malacologische Vereniging, alsmede met behulp van talrijke gegevens uit de Nederlandse literatuur, particuliere en openbare collecties en gegevens van waterbeherende organisaties samengesteld door het Centraal Bureau van EIS-Nederland, zie voor details Hoofdstuk 9.

GEBRUIK VAN HET BOEK

In dit boek wordt primair uitgegaan van de door Vaught (1989) voorgestelde classificatie en nomenclatuur; afwijkingen daarvan worden zoveel mogelijk onder verwijzing naar een daaraan ten grondslag liggende publicatie aangegeven.

De volledige wetenschappelijke naam van de soorten, met eventueel subgenus en met auteur en jaartal wordt op twee plaatsen vermeld: in de naamlijst en in de kopjes van de soortbespreking. De namen van andere taxa worden alleen volledig in de naamlijst vermeld (blz. 25).

Namen van hogere planten worden gegeven volgens Van der Meijden (1996). Namen van andere diersoorten en lagere planten worden doorgaans als wetenschappelijke naam zonder auteur gegeven, zo mogelijk met de Nederlandse naam. Alle vaktermen en vreemde woorden worden verklaard in de verklarende woordenlijst (Hoofdstuk 12).

De spelling volgt de nieuwe spelling van 1995, waarbij in sommige gevallen de voorkeur werd gegeven aan de spelling volgens Van Dale (GEERTS & HEESTERMANS 1995). De spelling van Nederlandse plant- en diernamen volgt Van der Meijden *et al.* (1997) (zie hoofdstuk 9). Het geologisch tijdvak

'Kwartair/Quartair' wordt op advies van het Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO, de autoriteit op het gebied van de Nederlandse naamgeving van stratigrafische eenheden (BRIEF GK 98-10.381 AAN VAN NIEUKERKEN), gespeld als 'Kwartair'. Dit in tegenstelling tot de spelling 'Quartair' die Van Dale geeft.

WELKE SOORTEN ZIJN OPGENOMEN?

Dit boek behandelt in de eerste plaats de soorten weekdieren die in Nederland in het zoete water worden aangetroffen. Verder zijn ook de soorten opgenomen uit meer of minder sterk verzilte wateren, voor zover die zich binnendijks bevinden. In sommige gevallen was het moeilijk om vast te stellen welke soorten binnen die categorieën gerekend moeten worden. In twijfelgevallen, zoals bijv. bij de Ellobiidae (die met evenveel recht tot de landslakken gerekend zouden kunnen worden), hebben wij de betreffende soorten toch opgenomen, om te voorkomen dat ze tussen wal en schip vallen. De weinige niet-schelpdragende mollusken (naaktslakken) hebben wij buiten beschouwing gelaten. In Hoofdstuk 4 (blz. 40) geven wij een overzicht van de niet-opgenomen mariene mollusken die in enkele binnenwateren worden of werden aangetroffen.

Bij de fossiele soorten worden alle bekende waarnemingen uit het Nederlandse Kwartair (Pleistoceen en Holoceen) behandeld. De weinige waarnemingen uit oudere afzettingen zijn niet uitvoerig vermeld. Soorten als *Melanoides tuberculata*, *Physella heterostropha*, *Gyraulus chinensis*, *Helisoma nigricans* en *Menetus dilatatus*, die in warmere streken thuishoren en slechts incidenteel of onder uitzonderlijke omstan-

digheden in Nederland werden aangetroffen, zijn alleen met een korte beschrijving - zonder afbeelding- opgenomen. Andere soorten die alleen bekend zijn uit aquaria, tropische kassen e.d. zijn geheel buiten beschouwing gelaten.

DANKWOORD

De auteurs stellen er prijs op hun dank uit te spreken aan al diegenen die op enigerlei wijze meewerkten aan de totstandkoming van dit boek. In het bijzonder willen wij bedanken: D. van Aalst (Radboud Universiteit, Nijmegen), R.H. de Bruyne (Amsterdam), M.C. Cadée (Leiden), P. Cleveringa (Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen-TNO, Haarlem), G.H.M. Dekkers (Radboud Universiteit, Nijmegen), J. van Dijk (Ecodrome, Zwolle, voorheen Natuurmuseum West-Overijssel), G. Falkner (München), J.L. van Goethem (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Brussel), R. Gorissen (Nijmegen), H. van der Hammen (Dienst Ruimte en Groen, Provincie Noord-Holland, Haarlem), R. Janssen (Senckenberg Museum, Frankfurt am Main), H.A. Jenner (Kema N.V., Arnhem), A.J. Kempers (Radboud Universiteit, Nijmegen), Mevr. M.G.B. van Kuppeveld-Kuiper (Radboud Universiteit, Nijmegen), C. Meier-Brook (Tropenmedizinisches Institut der Universität, Tübingen), J.A.J.H. Nienhuis (Usquert), S. Rajagopal (Radboud Universiteit, Nijmegen), F. Riedel (Freie Universität, Berlin), R. Sablon (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Brussel), H. Turner (Rovio), A. bij de Vaate (Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling, Lelystad), H. Wallbrink (Nieuwegein) en A.J. de Winter (Wageningen).